

XVIII. mendeko herri lirika (Euskal erromantze zenbaiten kanpo-eragina)

Luis Maria MUJICA

Euskal literaturaren esparruan kokagune aparta du, bere balio espresibo eta historikoengatik, erromantze edo balada deituriko genero bitxi, esanguratsu eta gozoak. Hain zuzen, nahiz testu gehienak XVII. mendekoak izan, XVIII. mendeko lirikan ere eragin berezia ukan dute, batez ere, amodiozko generoaren trataeran –gerora euskal erromantizismoaren nolabaiteko aintzindari ere– gertatuko zirela.

Esan dezakegu sentimendu, erritmo eta irudien trataeratik zati horiek hornidura espresiboa handia dela. Beste arloetan bezala, eraginen aldetik esan behar dugu euskararen ukituan dauden hizkuntzetako kantuen paraleloak direla, hots, hegoaldean Gaztela eta Kataluniako maite-lirika historikoarekin –eta iparraldean Frantzia, Probentza eta Okzitaniakoakoarekin– harremanak eta menpekotasun formalak dituela.

Lirika hori sentimenduzko espresaera apartaz hornitua dago, maiz musikari lotua, orohar, gure testuak Europa osoko *singer*, erromantze eta gisako adierazpenetan sartzen direla. Hurbilago, okzitaniarak eragin berezia ukan du gurean, gai horietan eta kantutegi adieragarrietan lirikaren ukitua eta oldea oso nabaria dela.

Kanpoko eragina euskal testuetan

Aurrez esan beha dugu, euskal testu zenbaitetan ere kanpo musikaren eragina aurkitu zuela Aita Donostiak, hala nola, *Zeluko izarre bidia*, *Lili eder bat*, *Adios ene maitea* eta beste abesti batzuetan. Testuari atxikitzen bagagozkio, berriz, kanpoko eragin horiek, orobat, maiz, nabarmenak dira.

Guk aspaldidanik aztertua dugu testu zahar horietako batzuen izaera *kanpo* eraginaren aldetik, ur horietara itzuliko garela hemen modu labur eta sistematiko batean. Noski, aipatu eraginak Euskal Herriaren inguru geografikoan kokatzen dira, hau da, Gaztelako lirikan hegoaldeko euskal testuei dagokionez, eta Okzitania eta Frantzia nagusikoan iparraldeko buruz, testu katalanak eta probetzalak albo-ara utzi gabe. Testu horiek, hain zuzen, garbi uzten dute ertaroan, eta ondorengo bi bat sekulutan ere lirikaren ildoak kanpo eraginez ukituak kausitzen zirela, hainbat kasutan. Hori dela eta, kanpotiko ukituen zertzeladak sismatikoki eskaintzen ahaleginduko gara, gure aho-literaturak atzerriko olde eta eragin formala zenbatean jasan duen argiago uzte arren. Hain zuzen, euskal mintzairaren originaltasuna onartuaz ere, ezin da ukatu egitate hori, bai lexikoan latinen aldetik, eta bai kulturarena alboko herrien jakintza-errotik. Beraz, gure lirikan ere kanpotiko aho-literaturaren eraginak adieragarriak dira. Eragin horien esparru esanguratsuena, ikusiko dugunez, frantsesa, okzitaniarra eta probentzala da iparraldeari dagokionez, eta gaztelaniarra eta kataluniarra hegoaldean.

Gu, beziki, lau bat testutan fijatuko gara inguruko kulturen eragin semantikoa (maiz lexikala ere) atzemateko, eta, besteen artean, *Meskatxa lokartua*, *Irigaraien alarguntsa*, *Senarraren itzulera disfrazatua* (*mozorrotoa*) eta *Frantzie kortekoa* erromantzetara mugatuko gara, batez ere. Hala ere, kanpo-eragin bera atzemangarri da beste hogeitatu bat testutan, besteen artean, aipatzekoak direla *Juan de Flores*, *Gerlara joandako monja*, *Meskatxa ontziratua*, *Judu herratua*, *Pazkoetan den alegerena*, *Seta haria*, *Ura ixuririk*, *Errege Jan* eta beste zenbait laburrago.

Kantu hauetaz nolabaiteko bilketa eta ikerketak eginak dituzte, dagoeneko, J.C.Guerra, J. M. Leizaola, M. Lekuona, J. M. Lecuona, J. Lakarra eta bere taldeak, eta beste batzuek. Guk, hala ere, hemen eskual testu batzuen *iturri* hurbilak aztertuko ditugu, orain urte batzuk lehenago osaturiko ikerketen urratsak jarraituz.

Testuak

a) *Meskatxa lokartua*

Brodutzen ari nintzen perpausarekin hasten den testu lirikoa *Meskatxa ontziratua* izenpean ere ezaguna da, nolabait. Menéndez Pidal-ek testua *Los soldados forzadores* delako zikloan sartu zuen,

bere hedadura, besteen artean, Afrikako iparraldean kokatzen zelarik Honela, Tanjer-en bilduriko testu batean hurrengoak esaten da:

*Dijo el sargento al alférez –vamos a rondar la villa.
Vieron venir tres mocitas que de la misa salían...
Dijo el sargento al alférez: ¿Cuál de ellas es la más linda?*

–La de blanco, señor, a mis ojos parecía.
(R. Menéndez Pidal, Los romances viejos, los romances de América y otros estudios, p.164).

Beste testu batean, zehatzago, Menéndez Pidal lurperatua dagoen neskatzaz mintzo da. Gizonak lurra ematen dio neska bortxatuari, bere damua, hala ere, azalduz:

*Con su puñal dorado la sepultura le hacía;
con las sus manos tan blancas
de tierra el cuerpo cubría,
con lágrimas de sus ojos
le echaba el agua bendita
(ibidem, 61-62 or.).*

Parekaketak bi testuen artean (hots, euskarazkoa eta gaztelaniazkoaren artean) sintesi modura hurrengoak lirateke: a) euskal testuan kapitainak ageri dira –soldaduak gaztelaniazkoan–, b) neskatxa hobiratua da euskal testuan, “la roban” gaztelaniazkoan, c) neskatzak birjinitatea zaindu nahi du euskal testuan, “ella guarda su honra” dio gaztelaniazkoan, d) heriotza du irtenbide euskal testuak, “hasta ser muerta” ageri da gaztelaniazkoan.

Dudarik gabe, parelilismoak harago hedatzen dira Menéndez Pidal-ek bilduriko testuaren eta gurearen artean. Erremate bezala, bietan ageri da kapitaina (soldaduak dira gaztelaniar testuan) damua sentitzen neskatzaren herioaz (“Ongi nigar egiten zuela andereari dolu emanik”).

Probentzako testu bat ere hartzen badugu antzeko parekaketak lehen ahapaldian. Lehenik ikus dezagun euskal testua:

*Elorri xuriaren azpian anderea lokartu,
arrosa bezen eder, elurra bezen zuririk,
hirur kapitainek hor deramate gortez enganaturik.*

Probentzako testuan:

*Ey la vau l'ya'n jardinier
qu'a no tant belo filho
juino, lisqueto,
belo (eder) coumo lou jour;
n'en sount tres capitans,
tous tres li fan la cour (gorte egiten).*

Parekaketak, oraindik, ostalariaren agur ematera, bortxaz ala amodioz etorria den itaunketara, kapitainen bazkaltzeko gonbitera, anderearen izu eta hilaren egitatera, eta, azkenik, ehorzketa eta hirugarren egunean hilobitik bizitzara itzuliriko pasartetara hedatzen dira.

Hau dio euskal testuak:

*Handik hirugarren egunean,
aita, entzun nezazu,
ni orai hemen nuzu
(tonba eder batian)...*

Eta probentzaleraz idatziriko testuan::

*Au bout de tres jours apres
soun pero (aita) se proumeno:
"Dubertz (ireki) ma tounbo,
moun pero (aita), se vou pla;
ay fach tres jours mouerto
per moun hounour gardar!*

Piamonten, Pikardian eta Flandrian ere ezaguna zen testua. Parekaketak egiterakoan, berriz, kontuan izatekoa da esukal testuan lirioak eta ezelak (*boj*) direnak, ihazminak direla haietan.

Doncieux kantu-biltzaileak, bere aldetik, azalduko testu batean gure kantuaren ildoak hurbilagotik dakar; adibidez, ostatuan neskatxari emaniko janariaren pasarte honela agertzen da:

*-Soupez, soupez (afaldu), la belle,
ayez bon appétit,
avec trois capitaines
vous passerez la nuit.*

Eta Vendôme-ko beste kantu batean, hurbilagotik oraindik, ehorzketaren pasadizoa azaltzen da, bertan lirio-loreak ageri direla euskal testuan bezala:

–Où l'enterrerons-nous
 cette aimable princesse!
 Au logis de son père
 il y a trois fleurs de lys:
 nous prierons Dieu pour elle
 qu'elle aille au paradis
 (E. Rolland, Recueil de chansons populaires, II, 59).

Parekaketa heda daitezke Rolland jaunak *Recueil de chansons populaires* delakoan ekartzen dituen zatietara ere; adibidez, «Où sont les rosiers blancs, la belle s'y promène, / blanche comme la neige, belle como le jour» dioenean, bere ordaina euskal testuan «elurra bezen zuririk» dela.

Hala ere, testu guztien artean, parekaketa bizenak kausitzen dira Frantziako Ivernán aurkituriko kanta berezian. Ia euskal kantaren pasarte bakoitza hurbileko testuaz jarrai daiteke. Hona euskal testua eta frantsesaren arteko parakaketa zenbait:

Euskal testua	Nivernako testua
"Elorri xuriaren azpian "	"Dessous les rosiers blancs"
"Elurra bezen zuririk "	"Blanche comme la neige"
"Hirur kapitainek hor deramate gortez engainaturik"	"Trois capitaines s'en vont lui faire l'amour"
"Zamarian ezarri dute"	"Montez, monte... sur mon cheval"
"Paris-erat eramaten dute"	"À Paris je vous mène".
"Paris-en ostarlersa batek... berriak ere galdetu"	"L'hôtesse lui demande "
"Bortxaz ala amodioz jina ziren, anderea, errazu"	"Et's vous ici par force ou bien par vos plaisir"
"Hirur kapitainek galeriatik ebatsirik jina nuzu"	"Au chateau de mon père trois capitaines m'ont pris"
"Anderea, afal zite"	"Quand ce fut au soupe...r"
"Hiru kapitain ba-dituzketzu gaur zure zerbitzari	"Avec trois capitaines vous passerez la nuit"
"Hil hotza zen erori"	"La belle es tombée morte"

"Anderea hila da, nun ehortziren dugu?"	"Où l'enterrerons-nous cette joli princesse?"
"Aitaren baratzean ezpelaren azpian, liho liliz estalirik"	"Au jardin de son père, dessous les fleurs de lys"
"Handik hirugarren egunean"	"Tout au bout de trois jours"
"Aita, entzun nezazu"	"Mon père, si vous m'aimez"
"Birjinitatea beiratu nahiz hila egona nuzu"	"J'ai fait trois jours la morte pour mon honneur garder"

Testu hauen pasarteak ikusita, ezin da ukatu bi testuen senide-tasuna, eta erromantzeak duen argudiozko lokarria Frantzia, Pro-bentzan, Okzitanian edo eta Kataluniakoarekin. Pensatzekoa da kanta euskararen ortura kanpotik etorria dela.

b) Senarraren itzulera mozorrotua

Testuaren hurbilketak euskaraz hiru testu desberdinetan ematen zaizkigu, nagusiki. Bat Azkueren kantutegian (II, 987) *Goizeti yagi zara* deiturikoan (II,965), bestea *Egunon Jainkoak dizula* izenburua duenean, eta azkenekoa *Xinkoak dizula egunon* denominatuan. Esan beharrik ez dago, hiru testuen artean lotura handia dela, elkarrizketak andere eta galai baten artean mamitzen direla. Pertsonaietako bat fraidez mozorroturiko senarra da, gurean, batez ere, bizkaierazko testuz hornitua kasuitzen dena.

Gaztelaniaren eremuan ziklo honetako bertsoak *Las señas del marido* deituriko erromantzeetan aurkitzen dira. Funtsean, etxetik urrun joaniko senar (eta fraidez mozorroturiko) emaztearen leialtasuna aproban jartzen da. Azkuek honela laburtu zuen erromantzearen barne gaia: "Dice la leyenda que un día un hombre que estuvo ausente de su domicilio mucho tiempo se presentó disfrazado de fraile a su mujer con objeto de probar su fidelidad..." (R. M. Azkue, Cancionero popular vasco, II, 980).

Frantzian, batez ere, tradizio handia ukan zuten aureko mende-tan fraidez mozorroturik itzuliriko senarraren erromantzeek. Emaztea tentatzaile eta tentagai bezala agertzen zen, batzuetan. Doncieux-en testu batean aipaturiko personaia soldadu gisa ere azaltzen da. Hurrengo testuan, adibidez, soldaduak senarraren antza duela azpimarratzen da:

*–N'est point ma vie que se regrette,
c'est la perte de mon mari.
Monsieur, vous rassemblez à lui.*

Orobat, testu batzutan emazteak fraide-itxura duen gizon mozo-
rotuari albisteak gerran; hil egin zela bere senarra diotsa, eta bera
arestian ezkondu egin behar dela (*"L'on m'a écrit de ses nouvelles, /
qu'il était enterré, / et je me sui remarié"*). Erromantzea oso hedatu-
rik egon zen, besteen artean, Maine, Forez eta Poitou-ko eskualdean.
Testuak gerraren tematika du nagusi, eta bertatik doa bilbatzen etxe-
ra itzuliriko gizonaren haria.

Hona emazte ez-zintzoaren adierazpenak, fraidez jantzitako gizo-
nari zuzenduak:

*Venez demain á huit heures
mon mari n'y sera pas.*

*Allez voir à la porte
Si mon mari ne vient pas
(E. Rolland, Recueil des chansons populaires, I, 158-59).*

Testua ikusita, kontuan izatekoa da gure tradizioan *Peru gurea*
Londresen izeneko erromantzea ere. Hain zuzen, bertan fraide ez-
zintzoaren pasarteak nabarmentzen dira, non emakumeak "beyoa
ondo, aita praillea, lengo erropakin baletor, bai, aita praillea" erantzun-
ten baitio gizonaren asmo txarrak higuintzearren.

Pasartearekin loturik dago, noski, *La viuda fiel* delakoa ere. Bere
fidelitasunaren aitormena hurrengo pasartean –modu aski delikatuan
emana–:

*No me saques de paciencia,
¿no sabes que las mujeres
son como el aire que vuela,
delicada como el vidrio
que sin tocarle se quiebra?.*

Emazteak ez du ezagutzen, gehienetan, itzuliriko jaunaren –edo
benetako senarraren– identitatea, eta horren lekuko da hurrengo
gaztelaniar testua ere:

*El caballero yo soy,
el caballero yo era*

(Ikus, "La viuda fiel", in
Romancero popular de la montaña, 218).

Orobat, hurrengo:

*A eso de la mitad del camino
con su marido se encuentra...
-No digas eso, mujer,
has de saber que yo era (Ibidem, 200 or.).*

Gaztelaniar testuetan ugaria gertatzen da emakume ez-zintzoaren aitormena, baina baita ere emakume zintzo edo fidelarena ere.

Ondorengoan fideltasunaren aipua:

*No le temo a tus criados: ellos me temen a mí;
no le temo a la justicia, porque nunca la temí;
menos temo a tu marido, que a tu lado lo tenís.*

Testu honen kontraezarpean agertzen da hurrengo, non eta bertan emaztearen ez-zintzotasuna eta egoera berriaren kontu haritzea nabarmen den:

*Infeliz, infeliz yo, y la hora en que nací
Hablando con mi marido, ni en el habla lo conocí.*

Ondorioz, senarrak emaztearen jokaerak ezagutzen eta arbuia-tzen ditu halako aire tragikoaz (dena metafora eta irudi bortitzetan bildua dagoela pasarte):

*Mañana por la mañana te cortaré de vestir;
tu cuerpo será grana, y mi espada el carmesí.
Llamarás a padre y madre, que te vengan a sentir;
llamarás a tus hermanos, que me vayan a seguir;
yo me voy a entrar de fraile al convento de San Agustín
(R. Menéndez Pidal, Los romances de América, 23).*

Senarraren aitormen bera hurrengoan ere, nahiz mehatxu eta odoletan bildua azaldu:

*Calla, calla. Isabelita, -calla, calla, Isabel-,
yo soy tu querido esposo, tu mi querida mujer.*

Testu hauetan gun e tematikoa, alde batetik, senarra da, bi egoeretan ezarria, hau da, emaztearen fideltasunaren onarpen bezala, eta emazte ez-zintzoaren salaketa eta mendeku gisara.

Ez dago dudarik pasarte hauen giroan sartu behar direla fraidez

mozorroturiko erromantzeak. Euskal testuetan kerantza binarioa da, gehienetan. Alde batetik, gizonaren solasak eta eskariak emakumeari zuzenduak agertzen dira, eta, bestetik, amore ematen ez dion emakumearen jarrera zitala. Testuek, azkatasun espresivo aparta ez ezik, ironia islatzen dute, eta gizonaren maltzurkeriak, adibidez, erantzun zorrotza emakumezkoaren aldetik (emakumeak berarekin elkartzeko fraideak ibaia oztopo duela adierazten dioenean). Fraile mozorrotuaren aserreaki jarrera bera darraio emakumea erretzeko ere asmoa duela adieraztean ("*berori egurra dala, aita, praillea*" kasuan, esate baterako).

Hurrengo testua Azkuek bere *Cancionero popular vasco* delakoan (II, 980) dakar:

Fraileak: *–Leisibaxu zuria dozu, andra gaztea.*

Emakumeak: *–Ondotxu egosita, aita praillea.*

–Ezagutuko ete zenduke senar zeurea?

–Lengo erropakin baletor bai, aita praillea.

–Laztan bat emongo neuskizu, andra gaztea.

–Ibaia dago bitarte, aita praillea.

–Berton itoko al zara, andra gaztea.

–Berori xalupa dela, aita praillea.

–Suak erreko al zaitu, andra gaztea.

–Berori egurra dala, aita praillea.

–Agur, agur, andra gaztea.

–Beyoa ondo, ondo, aita praillea.

Testu honen molde binarioan, bada, fraidez mozorroturiko giza-semeearen proposamenek erantzun azkarra –zirtoz betea– dute, azkenean emaztearen fideltasuna nabarmen geratzen dela. Beraz, testuetan ez da ageri fraidez mozorroturik dagoen gizona eta emaztearen arteko harreman fisikorik, eta salbu geratzen da emaztearen ondra.

Hurrengo testuan ere nabarmen da hari bera, ze urrunera joaniko gizon itzulia ez du ezagutzen andereak, "lengo erropakin baletor" delakoa salbuespen bezala jarrita. Azpimarratzekoa da hirugarren ahapaldiko ironia, emakumeak fraidez jantzirikoari "uretan itoko al da!!" delakoa botatzen baitio, eta "berori txalupa dela" ere bai maltzurki erantzuten.

- Goizeti yagi zara, o andra gaztea.
- Leixibatxua egitearren, Jauna neurea.
- Senarrik edo bozo, o andra gaztea?
- Biaje urrunean da, Jauna neurea.
- Berton itoko al zara, o andra gaztea.
- Berori txalupa dela, Jaun neurea
(R.M. Azkue, op.c. II, 979).

Esan behar da, Bizkaitik kanpo ere, Nafarroako Otsagabian, adibidez, aurkitu zuela Azkuek ildo bereko testua, hots, fraide mozorro-tuaren orde, zaldunaren irudipean azaldua. Hain zuzen, emazteak berea iskutean esaten dio: "Idurii dukezu hura bera, dela"; eta zaldunak erantzuten: "Hura ta bera duzu kau, o Margarita" (R.M. Azkue, ibidem, II, 993). Otsagabiko testuak badu zehaztapen gehiago oraindik, alegia, erregearen zerbitzuan egon dela etxetik kanpo (horretan euskal testuek gaztelaniar erromantzeen tradizioa islatzen dutela); orobat, andereak bere senarraren antza ere hartzen diola aitortzen dio zaldun ez-ezagunari:

- Orai non duzu senarra, andere aurena?
- Erregeren serbitzuan, galai zalduna.
- Zonbat denbora fan zela, andre aurena?
- Orai zortzi urte, galai zalduna.
- So egizu ean au denez, andre aurena.
- Iduria dukezu hura bera dela.

Eta gero testuak, klarki, erremate gisa, aurrean dagoen zalduna anderearen senar berbera dela dio:

- Hura bera duzu kau, o Magarita.

Testua hurbilagotik hartuta, nabaria da euskal eta gaztelaniar lagien arteko paralelismoa, gauza markatuak hurrengotan kontuan izatekoak direla:

Euskal testuan	Gaztelaniar testuan
Senarraren ibilaldia urrunera	"Caballero de lejanas tierras"
Senarra fraidez mozorro-turik itzulera	"qué caballerito es éste..."
Emaztearen fideltasuna	"señor, monja me veréis"
Senarraren aitormena ("hura ta bera duzu kau")	"que yo su marido era"

c) *Irigaraien alarguntsa* ("Goizean goizik")

Ondoren emanen dugun erromantzea ederreneakoa da euskaraz, oso sotila delarik bere egitura. Hiru giza-aldiei hiru gertakizun existentzial egokitzen zaizkie; goizari ezkontza dagokio, eguerdiari andere ezkonduaren bozkarioa eta betetasuna; eta hirugarren aldiari (hots, arratseko sasoiari) senar ezkonduaren heriotza (hiru aldiak egun bat-berean agitu zirelarik...).

Euskal testuak ongi markatzen ditu hiru guneak:

*Goizian goizik jeiki nündüzün, ezkuntu nintzan goizian,
bai eta ere zetak beztitü ekhia jelkhi zenian.
Etxek'andere zabal nündüzün egüerdi erditan,
bai eta ere alhargüntsa gazte ekhia sarthü zenian.*

Aurreko testuen kasuan bezala, esan behar da *Egun bereko alarguntsa*-ren kontakizuna ezaguna zela, bai Gaztelan, eta bai Euskal Herriaren hegoaldean, eta orobat Katalunian eta Frantzian.

Euskal testuak Gabriela Lohitegi andereari historikoki agitutakoak eransten dizkio kantuan, gertakizuna giro erromantiko berean kokatuz –harrigarriak diren analogiak eskaintzen zaizkigula–.

Gaztelako bertsiotara igarota, Menéndez Pidal-ek hurrengo testua bere *Antigua lírica castellana* delakoan sartzen du, katalaneraz ia osorik idatzirik dauden ahapaldien ondoan:

*...Cazador, buen cazador,
escúchame una palabra;
¿voldría enterrar un muerto?
Te será muy bien pagado.*

Aurreko bertsoek aipatzen dute zazpi urteko aldia, hots, gelan hilik egoniko neskatxaren denbora berezia; orobat, azpimarratzen dute neskarik alkandora aldatzen zaiola, eta jaiegunetan bere aurpegia arrosa eta ur zuriaz garbitua izaten dela.

La muerte ocultada deituriko erromantzeak eszenategi berekoak dira, baina maiz beste zehaztapenez hornituta:

*Albricias pedías, mi madre,
tristes albricias serían;
mala caza es la que traigo:
¡La Muerte en mi compañía!
Hágame, madre, la cama*

allá en la sala de arriba...

(R. Menéndez Pidal, Flor nueva de romances viejos,
Col. Austral, 214).

Menéndez Pidal-ek, oraindik, Tanger-en bilduriko testua eskaintzen digu, aurrekoaren hurbilekoa dena, eta euskal testuan agertzen diren beste zertzeladez osatua. Adibidez, limoi-uren igurzketaz, zauriak arrosa eta ardo zuriaz sendatzen zituenaz ageri da testua, eta nori azalduko dion barnean sentitzen duen malura galdetzen du andereak:

*En las huertas de mi padre herido me lo he hallado,
curéle sus heridas con rosa y vino blanco,
atéle las sus heridas con tocas de mi tocado.*

Kasu batean, gehienetan ez bezala, anderearen maitemindua ez dela gizon zauritua dio, gorpu geratzen dena baino. Bertsoek adierazpen hori dute, halabaina, bigarren ahapaldian ohartzten da irakurlea zalduna hilda dagoela, zeren garbiro dio "la carne se iba dañando", eta lehenago heriotzaren albistea igarriz "cada vez que le iba a ver parecía vivo y sano" kontraposizioa ezarriz.

Ondorengo pasartean damak kalean hilda aurkituriko gizonaren koadroa dakar, giro oso poetikoan ezarrira:

*Le ha cogido de la mano
y le ha entrado al camarín;
sentóle en silla de plata con respaldo de marfil;
bañóle todo su cuerpo
con agua de toronjil,
hízole cama de rosa,
cabezera de alhelí
(R. Menéndez Pidal,
Flor nueva de romances viejos, 124).*

Azpmarratzekoa hemen gorpuaren garbiketa, alegia, torontxaz edo limoi-ur bereziaz eginiko igurzketa, eta arrosen aipua. Beste euskal testutan ardoa ere sugeritzen da.

R. Menéndez Pidal-en iritzian, erromantze honen gisako aldakiek zabalkunde handia ukan zuten garaiako kantu-bilduma zaharretan, eta, batez ere, Ekialdeko judu eta Hegoamerikako gizatalde berezietan, Andaluziaz gain.

Frantziako testuek, bere aldetik, balio aparta dute, eta, agian, euskal testua hobeto lotzen zaie haiei, gutienez, pasarte finkoenetan. Aipatu beharrekoa da Biarnon (Euskal Herriaren alboan) *Quand le roi entra dans la cour* izeneko kantuen zikloa. Euskal testuetan agertzen den lore-sortak (edo bukatak) aipua du, orobat, beraietan:

*La reine lui fit un bouquet de fleurs jolies;
mais la senteur de ce bouquet tuà la bell'marquise.*

Testuan ageri denez, aldi hartan hiltzen dena ez da senarra, erregearen dama edo marquesa baino, eta lore pozoinduen aipua ez da kokatzen heriotzazko trama batean, *amodiozkoan* baino, gauzak nahasten direlarik.

Dudarik gabe, Katalunia aldeko tradizioetik jasoriko testuak interesgarriagoak dira, hots, euskal testuaren harira lotuagoak, eta bertso desberdinetan zertzeladak biribilka bezala mamitzen dira. Adibidez, garbiak dira *zazpi* zenbakiaren aipuak "set anys l'en ha tingut mort", "set anys l'en he tengut mort" (azken hau Artàko aldaki batean). Olot-eko beste batean, ordea, *divendres* edo *ostirala* ordez, *larunbata* da gertakizunaren eguna (eta edariaren kasu batean *limoi-ura* ageri da, eta bestean *ardoa*). Nahasmenak testu desberdinetan zertzelada askotara hedatzen dira. Ikusiko dugunez, euskal testuan *laranja-uraren* aipamena da nagusien, eta berarekin bat *zitru-urarena* (fr. *citron*, *zitru* iparreko euskaretan).

Joan Amades-ek *La guardadora d'un mort* deituriko kantuan ondorengo zehaztepan ematen digu:

*Set anys fa que l'en tic mort,
tancadet dintre ma cambra (khanbera zuberotar testuan);
amb rose y vi blanc
jo li rentaba la cara.
Jo li mudo la camisa
un dia ca setmana;
un dia per mes desgràcias,
tot ja va esconjuntar-se-me
(J. Amades, Folklore de Catalunya, Edic. selecta, t. II, 409).
Ikus, orobat, G. Doncieux, Le romancero populaire de la
France, 295.*

Beste erromantzeetan gertatzen denez, tramaren bilbea nahasten da, zertzelada batzuk bartertzen direla; beste batzuel, berriz, ga-

rrantzi berezia ematen zaie –hurrengo testuan bezala–. Testu berean nabarmen da edari-motaren aipua, hau da, ardo txuria (*vi blanc*), eta euskaran, orobat, garbi dagoen egunaren datua, hots, “*astian egün batian*” delakoa (*un dia ca setmana*), eta dena gela batean gertatzen dela (hau da, “*dintre ma cambra*”).

Beste albo-testu batzuetan lirio zuriez da mintzo erromantzea, *arrosaz* gain; “Jo li rentaba la cara amb ros i lliris blanxos” (*Diego Catalán, Por campos del romancero, 202*), eta egunaren data batbera da, hots, *divendres* delakoa, *ortziralea* euskal testu gehienetan (eta *set anys* edo “zazpi urthez” delakoa gelako itxialdiaren luzapena).

Euskal testura berretorrita, zertzelada berriak ere agertzen dira Jorge de Reizu-k bilduriko *Flor de canciones populares vascas* delakoan (Ed. Sendoa, 1982, 144-45). Bat-etortze horiek bigarren aha-paldian *zazpi egun* zehaztapenera hedatzen dira, eta, orobat, *zitru-urez* (edo “limoi-urez”) delakora (hildakoaren soinari eginiko igurzketak adieraztean); gainera, bat dator egunaren izenarekin, hots, *ostirala* (edo *ortziralea*) euskaraz, *divendres* katalaneraz.

Komeni da lehen emaniko kataluniar testu zenbait osatzea, zertzeladak aberatsak direla, hurrengoan bezala (bertan gaztelaniar-katalan testuaren nahasketa bitxiak nabarmen direla):

*Siete años que lo tinch muerto
y tancat dins de ma cambra,
yo li mudaba la camisa
todas las festas del año,
yo li n'rentaba su rostro
con rosas y vino blanco;
veig qu'els ossos se dessossan
de aquella carne tan blanca.*

Testua biziki aberatsa da, eta hurrengo zertzeladetara, gutxie-
nez, zabaltzen da:

- a) *gelaren aipua (khanberan) / dins de ma cambra*
- b) *Zazpi urthez etxeki / siete años*
- c) *Gizon hila / yo lo tinch muerto*
- d) *Üküzten nizün / Yo lin'rentaba*
- e) *zitru urez / con rosas y vino blanco*

Beraz, euskaraz *zitroin / zitru-ura* –edo *limoi-ura*– dena, Kataluniakoan *arrosak* eta *ardo zuria* dira. Euskal testuan *gorpuaren* aipamena egiten bada, Kataluniakoan zehatzagoa agitzen da *aurpegiaren* alpua.

Dudarik ez dago, *Goizian goizik* deituriko erromantzeak badituela, zertzelada historikoen gain, kanpoko literaturetatik, eta, bereziki, kataluniar moldetatik, harturikoak elementuak. Atarian esan dugunez, *Irigarai jaunaren alarguntsa*-ren kantak, nahiz oinarri historikoak ukan Euskal Herriko eszenategian, baliteke gerora hemen azterturiko *La muerte ocultada* delakoaren ziklotik elementu zenbait hartzea. Hain zuzen, hurrengo ahapaldian ematen diren osagai gehienek oihartzuna dute bai Gaztelan, bai Okzitanean (nahiz, azken honetan apalago), bai eta Katalunian.

Hona elementu horiez horniturik dagoen euskal testu-zatia:

*Zazpi urthez etxeki dizüt gizon hila khanberan,
egünaz lür hotzian eta gaiaz bi besuen artian;
zitru urez ükhüzten nizün hastian egün batian,
hastian egün batian, eta ostirale goizian*

(J. de Riezu, Flor de canciones populares vascas, 144-45).

Badira, bestalde, aldaki aproposak, zeinetan zitroi-uraren ordeztu *limoia* adierazten den, agian, *cidro* fruta berezia adieraziz, nahiz Espainian iparraldean baino hobeto zertzen diren bi fruta-motak. Aldaketa lexikal hori nabaria da hurrengo testuan, ze frantsesez *citron* delakoak gure *limoia* ere adierazi ohi du.

*Laranya-urez garbitzen nuen
astean eun batean,
astean egun batean eta
ortzirale-goizean*

(R. M. Azkue, Cancionero popular vasco, I, 506).

Aipatzekoa da hemen euskarazko kanta zaharretan ohikoa den errepika berezia, teknikoki *bihurkina* deitua, hots, “*astean egun batean / astean egun batean...*” delakoa. Bozate-n jasoriko kasu batean ere testu bera, *bihurkina oil* esklamaketa tartekatzen dela (hau da, “*astean egun batean, / astean egun batean eta / oil ortzirale goizean*”).

d) *Frantzie kortekoa, eta beste zenbait erromantze*

Oraindik aztergarri diren erromantzeen artean nabarmentzekoak dira *Juan de Flores*, *Gerlara joandako moja*, *Peru gurea Londresen*, *Senarraren itzulera disfrazatua*, *Judu erratua*, *Seta haria*, *Neskatxa ontziratua*, *Ana Juanixe*, *Errege Jan*, *Oies errondan dabil*, *Ura ixuririk*, *Mere seme ttipiena*, *Pazkuetan den alegerena*, *Mairuei saldutako neskatxa* eta beste zenbait laburragoak (*Errak bat*, *Agur, agur otsoko*, *Amak ezkondu ninduen*, *Izar ederrak...bezala*).

Ikus ditzagun *Frantzie korteko* erromanzearen pasarte batzuk. Kantuan amagiarreba eta bere semearen arteko solasak islatzen dira, kantuaaren eszenategia berezia dela, hots, handizko elementuz osatua. Amagiarreba eta semearen arteko elkarriketak zeharo biziak dira. Ziklo horretakoak dira Díaz Roig-ek *El tema de la suegra* sortan sartzen dituenak.

Honela erromantze gaztelaniarraren pasarte bat:

*Tu Enarbola, hijo mio, por esos caminos va
dando gritos y alaridos –como hija de un rapaz–,
de que le cierras el vino –de que la cierras el pan...–
Si tu no lo matas, hijo, ¿donde pronto lo hallarás?*

Amagiarrebaren kexuak zehatzak dira, alegia, bere erraina lapurra dela, gaiztoa dela dio, eta halako emakumea hilzera gonbidatzen du semea.

Euskal testuan parekidetasunak nabariak dira:

*Ez dot gure frantsesik
ain gutxi erraiñik.
Urten bidera eta
il ein bear dozu.*

Semeak, ordea, maitea du amagiarrebarentzat arbuigarri den emeaztekoa, eta nolabaiteko ihesketa egin nahian agertzen da –halako eraiketarik saihests dezan–:

*Ez da posible, ama,
nik ori eitea.*

M. Lekuonak bilduriko testu-aldaki batean apaiza urrun dagoela aipatzen da, eta bera bertara heltzeko behar hainbateko astirik ez duela semeak dio (aitzaki huts bezala, noski).

Abadea urrin dago,
elizia urrinago
oin orretan asteko
asti guxi dago.

Frantzian badira, noski, erromantze honekin hari berezia dutenak. Bi testuak, bada, hurbil dabilta "Urten bidera eta / il ein bear dozu, sar daitzudan puñal au / biotzen erditik.." diotsa (Sunbillako bertsoan).

Hona Frantziako kantuararen zertzelada batzuk:

Quand est-ce que tu feras mourir?
L'épée au coeur lui a plantée
L-a-t'emmenée dans une forêt

Testu honetako azken pasartea euskal testuan "mortura guan eta / ill egin behar dik" delakoan adirazten da.

Seta haria izeneko erromantzean komentura borondaterik gabe sarturiko neskatxaren koadroa marrazten da. Nolabait, Romeo eta Julietaren erromantze sonatuaren zertzeledetatik hurbil dabil euskal balada. Bertan komentua da bilgune; sare bat botata mutilak bertara sartzeko parada aurkitzen du. Euskal kanta zaharretan, aipaturiko gaia, *Maitia nun zira* eta *Kailla kantuz* delakoetan agertzen da, nolabait. Espainian Asturian, Leonen, Zamoran, Katalunian eta abarretan ezgunak dira antzeko erromantzeak. Hurrengo sintesia eraiki daiteke, adibidez, euskal eta gaztelaniar testu baten artean:

a) Aita krudel baten establo
nuzu ni, kanbera batian
bethi zerraturik	a) Las puertas están cerradas,
ventanas y celosías
b) Nik phena banikezū ikus
bazintzat han
reia hetan barnen nigarrez
hurtzetan	b) Si no me abres eta noche
y no me abrirás,
querida
c) Txorinoaz nahi daizut hura
pasatu zuri. Estek'ezazu
leio burdiñari	c) Vete bajo la ventana
donde labraba y cosía
d) Nik badit zeta hari jina
Xinatik; mehe da, bai,
bena fina da biziki.	d) Te echaré cordón de seda
para que subas arriba

Frantziako testu batean txoriñoaren irudia sartzen da, erromantzearen muinean –bi maitaminduen mezulari bezala– eskutitz bat komentuko leihoan uzten dela maitalearen partetik (“*Rossignolet charmant / veudris... / me porter une lettre / a moun `amant...*”) (E. Rolland, *Recueil de chansons populaires*, I, 44).

Ura ixuririk oiartzun liriko-mingarriak dituen beste erromantze gogangarria da. Euskal testuak hurre-hurreko parekaketak aurkezten ditu, han-hemen, kanpoko kantekin, baina bat da esanguratsuen denen artean. Ondoren emanen dugu Frantziako testu bat, nahiz ildo beretik ibili, orobat, Suediako *Den förtrollade Jungfrau* deituriko balada ere. Berdin esan daiteke *Lanzarote y el ciervo del pie blanco* delakoaz gaztelaniaren eremuan. Antzeko erromantzeak ezagunak dira Europako ipar eta hegoaldean. Hona parekaketa batzuk euskal eta frantses testuen artean:

Euskal testua	Frantziako testua
<i>Gauaz Mayi nuzu, egunaz oreina</i>	<i>Je suis fille sur jour et la nuit blanche biche</i>
<i>Etxeko zakurrek xerkatzen nutena Jakes, nun tuk horak (zakurrak).</i>	<i>Qui arrête ses chiens. Où sont tes chiens, Renaud</i>
<i>Ohianpean kurri oreina xerkatzen</i>	<i>Ils sont dedans le bois à courre blanche biche.</i>
<i>Oreinah il dute.</i>	<i>La blanche biche mandons le dépouiller.</i>
<i>Jakesek kanitaz (couteau) eman du pusketan.</i>	<i>A tiré son couteau, en quartiers il l’a mise.</i>
<i>Afal, afal, Jakes.</i>	<i>En ont fait un diner.</i>
<i>Mi nuk hor lehena.</i>	<i>Sur la première asisse.</i>
<i>Ene haragiaz betherik tupina.</i>	<i>Ma tête est dans le plat.</i>

Ikusten denez bi mintzairen paralelismoak hurbilak dira. Beraz, frantsesez *plat* (platera) dena euskal testuan *tupina* (marmita) da, eta Frantziakoan *tête* (burua) dena, gurean *haragia*.

Antzeko paralelismoak zilegi dira *Nere seme ttipiena* erromantzean ere.

Baladak hedadura handia ukan zuen Eruropan. Alpatzekoa da, adibidez, portugaleraz *A nau Catrineta* delakoa.

Goian beste testuekin egin dugun bezala, beste euskal testu eta portugaldar batean ere lerraketa hurbilak kausi ditzakegu:

Euskal testua	Portugaldar testua
<i>Baditu zazpi urthe uraren gainean girela.</i>	<i>Pasava mais de anno e dia que iam na volta do mar.</i>
<i>Zazpigarrenean yan ditugu gatua eta xakurra.</i>	<i>Ja não tinham que comer.</i>
<i>Abil arat, abil onerat, masta gainaren puntarat.</i>	<i>Sobe, sobe, marujinho, aqueste masto real.</i>
<i>Ikusi dut orain untzia bai eta ere leiorra.</i>	<i>Ja vejo terras d’Hespanha, areias do Portugal.</i>
<i>Zure alaba Maria leioan yosten yarria...</i>	<i>Uma sentada a coser. outra na roca a fiar.</i>

Frantziako testuetan ere parekaketak errepikatzen dira, eta, bes-teen artean, *itsasoko* errelatoa, masta eta janariez mintzo denekoa, azpimarratzekoa da. “*A bien été sur mer / sans jamais la terre aborder. / A bout de la septième année, / les vivres vinrent á manquer... »*.

Seta haria deituriko erromantzera hurbiltzen bagara ere, nola ez, antzeko parekaketak kausitzen dira euskal eta atzerriko testuen artean, bilo-biloz eginak bezala. Ertaroan amodiozko koadrotan jarririkoa eskenak irudikatzen dira aipaturiko kantuetan. Bi gazte maiteminduen trazoak atzemateko burdin-sare baten oztopo fisikoa azpimarratzen da. Komentu bateko burdin-saredun leiho baten ondoan agitzen da dena. Oraingoan, paralelismoak –frantses testua eta euskaldunaren artean ordez– errelato gaztelaniarrarekin eginen ditugu, hurrengo pasarteak azpimarratuz:

Euskal testua	Gaztelaniar testua
<i>Aita krudel baten esblako nuzu ni, khanbera batian bethi zerraturik.</i>	<i>Las puertas setán cerradas, ventanas y celosías.</i>
<i>Mik phena banikezü ikus bazintzat han reia hetan</i>	<i>Si no me abres esta noche</i>
<i>Txorinoaz nahi daizut hura</i>	<i>Vete bajo la ventana</i>

pasatu zuri. Estek' ezazu donde labraba y cosía.
leio burdiñari.

Nik badit zeta hari jina Xinatik; Te echaré cordón de seda
mehe da, bai, bena fina da para que subas arriba
biziki.

(Cfr. Luis M. Mujika, *Euskal lirika tradizionala*, I, 134).

Gai honi, nolabait, amenera emateko, komeni da hemen orain arteko zerrendari, aipu soilez bada ere, beste zenbait testu eranstea paralelismoak –edo eta hubileko zertzeladak– egin ahal ditzan irakurleak. Tipologia horretako testuak agertzen dira hurrengo kantu liriko-epikoetan: *Neskata ontziratua*, *Judu erratua*, *Pazkuetan den alegere-na*, *Oies errondan dabil*, *Mairuei saldutako neskatxa*, *Errak bat* (*San Martin*), *Izar ederrak*, *Amak ezkondu ninduen*, *Xoxoa*, *Loa, loa, txuntxurun berde*, *Erreztuna*, *Ate-leioetan* (kantu askoren tematika due-na), *Agur, agur otsoko*, eta abar. Beste komentario eta paralelismo-ardatz zenbait egiteko ikusi gure *Euskal Lirika tradizionala*, I, 78-183 artean.

Bibliografia

- AZKUE R.M., Cancionero popular vasco, 2 ale, Bilbo 1968.
BORDES, Ch., La musique des basques, Paris, 1930.
DONOSTI, J.M., Euskal Eres-sorta, Madrid 1921.
ETXAIDE J., "Euskal eresi zaharrak", in EGAN 1-6 (1977), 7-37.
GALLOP, R. Vingt-cinq chansons populaires d'"Euskal-herria", Baiona 1924.
GOROSTIAGA J., Antología de la poesía popular vasca, Zarauz 1955.
GUERRA J. C., Los cantares antiguos del euskera, Donostia 1924.
LAKARRA J.-BIGURI-URGELL, Euskal baladak, antologia eta azterketa, Ed. Hordago 1983, 2 ale.
LEKUONA J.M., Ahozko euskal literatura, Erein 1982.
MANTEROLA J., Cancionero vasco, Donostia 1877-1880.
MICHEL -IRIGARAY, Poesías populares de los vascos, Zarauz 1962.
MUJKA, Luis. M., Euskal lirika tradizionala, 4 ale, Edit. Haranburu, 1985.
ONAINDIA S., Milla Euskal-Olerki Eder, Zarauz 1954.
RIEZU J., Flor de canciones populares vascas, Buenos Aires 1948.
IDEM, Nafarroako euskal-kantu zaharrak, Iruñea 1973.
SALLABERRY J., Chants populaires du Pays Basque, Paris 1930.
SATRUSTEGI J.M., Bilduma eta azterketa zenbait, in FLV, 1969 ss.